

УДК 947.6

**АДНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ БІБЛІЯТЭЧНАЙ СПРАВЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ВЁСЦЫ
(1944 – 1955 ГАДЫ)***канд. гіст. навук, дац. Н.К. ЮРГЕВІЧ**(Віцебская ордэна “Знак Пашаны” дзяржаўная акадэмія ветэрынарынай медыцыны)*

Аналізуецца дзейнасць дзяржаўных і партыйных органаў кіравання, мясцовых улад па аднаўленні бібліятэчнай справы ў беларускай вёсцы ў першыя пасляваенныя гады. Аўтарам выяўлены мерапрыемствы па аднаўленні памяшканняў хат-чытальняў і бібліятэк, развіцці іх матэрыяльнай базы, удзеле ў дзяржаўных мерапрыемствах, вырашэнні кадравай праблемы. У разглядаемы перыяд у працы хат-чытальняў і бібліятэк галоўную ролю адыграла ідэалагічная, палітычная, антырэлігійная прапаганда, арганізацыя імі выбараў у Вярхоўны Савет СССР, Вярхоўны Савет БССР і мясцовыя Саветы.

Вялікія разбурэнні ў гады Вялікай Айчыннай вайны патрабавалі значных намаганняў беларускага народа ў справе аднаўлення народнай гаспадаркі краіны. Дзякуючы энтузіязму працоўных, шчырай адданасці працы, якія спалучаліся з вялікімі надзеямі на перамены, народная гаспадарка БССР была адноўлена за кароткі час. Пасля вайны кіраўніцтва рэспублікі надавала вялікае значэнне будаўніцтву культурных устаноў, якія спрыялі пераходу ад цяжасцей ваеннага становішча да мірнага жыцця.

Асноўная частка. Аднаўленне сельскай гаспадаркі Беларусі патрабавала ўзвядзення разбураных і спаленых у гады Вялікай Айчыннай вайны сельскіх хат-чытальняў, бібліятэк, клубаў, дамоў культуры. Ужо пастанова ЦК КП(б)Б ад 24 чэрвеня 1944 года абавязвала ў першую чаргу аднавіць у вызваленых раёнах рэспублікі хаты-чытальні як цэнтры палітычнай і культурна-масавай работы для мабілізацыі калгаснікаў на пасяховае вырашэнне гаспадарчых і палітычных задач [1, с. 74]. У 1945 годзе з мэтай паскорыць працэс аднаўлення і развіцця краіны пры СНК БССР на правах рэспубліканскага наркамата быў створаны Камітэт па справах культурна-асветных устаноў. Пры абласных і гарадскіх выканкамах дэпутатаў працоўных ствараліся аддзелы, а пры раённых выканкамах зацвярджаўся штат інспектараў па культурнай рабоце [2, с. 130].

Аднаўленне і развіццё бібліятэчнай справы ў вёсцы знайшло адлюстраванне ў Законе аб чацвёртым пяцігадовым плане развіцця народнай гаспадаркі краіны на 1946 – 1950 гады [3, с. 246 – 319]. Увогуле ў галіне культурнага будаўніцтва ў беларускай вёсцы патрабавалася вырашыць складаныя задачы: аднавіць і пашырыць сетку аб'ектаў культуры, выпусціць неабходныя для іх працы абсталяванне і інвентар, падрыхтаваць кадры работнікаў культуры, наладзіць культурна-асветную работу. Прынятыя дзяржавай меры дазволілі ўжо да ліпеня 1945 года аднавіць у рэспубліцы 2378 хат-чытальняў, 12 абласных, 164 раённых і 35 сельскіх бібліятэк, 24 сельскія клубы, у якіх было каля 3 мільёнаў кніг [4, арк. 83]. Канешне, у складаны пасляваенны час з прычыны недахопу кніг і перыядычнай літаратуры, памяшкання, фінансавання аднаўляліся ў большасці хаты-чытальні, якія з цягам часу пераўтвараліся ў сельскія бібліятэкі, клубы і дамы культуры.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны адной з найбольш складаных задач для мясцовых органаў улады заставалася выдзяленне сельскім культурна-асветным установам памяшканняў для працы. У лепшым выпадку ў пасляваенныя гады культурныя ўстановы знаходзіліся ў сялянскіх хатах ці памяшканнях сельсаветаў. У 1948 годзе ў Маладзечанскай вобласці ў такіх умовах працавала 128 хат-чытальняў з 210 [5, арк. 349]. У 1949 годзе з 244 хат-чытальняў Гомельскай вобласці 74 знаходзіліся ў спецыяльна прыстасаваных памяшканнях, 60 – у сялянскіх хатах, 110 – разам з кіраўніцтвам калгаса [6, арк. 46]. Перадача культурным установам для працы асобнага будынка ці памяшкання ў беларускай вёсцы была праблематычнай і ў пачатку 1950-х гадах. У Брэсцкай, Гомельскай, Магілёўскай абласцях нават у 1953 годзе амаль усе сельскія бібліятэкі размяшчаліся ў сельсаветах ці ў дамах калгаснікаў. Вялікія разбурэнні ў гады вайны ў беларускай вёсцы ўплывалі на аднаўленне былых і будаўніцтва новых памяшканняў для хат-чытальняў і бібліятэк. Таму ў большасці выпадкаў ім прапаноўвалася месца ці памяшканне іншай сельскай установы.

Дзяржава прымала меры па вывадзенні культурна-асветных устаноў з наёмных памяшканняў, якія паступова вялі да паляпшэння становішча. Там, дзе было магчыма, паступова пачыналася пераўтварэнне хат-чытальняў у сельскія і калгасныя клубы, якія мелі бібліятэку, чытальную і глядзельную залы, памяшканні для правядзення гурткавай работы, для чаго актыўна выкарыстоўваліся сродкі (хоць і невялікія) калгасаў і саўгасаў. Паступова сетка культурна-асветных устаноў у беларускай вёсцы была адноўлена і па колькасці пераважала даваенную. Будаўніцтва метадам народнай ініцыятывы і дзяржаўны асігнаванні спрыялі ўзвядзенню ў раёнах бібліятэк, дамоў культуры і клубаў, колькасць якіх да 1950 года пераўзышла даваенныя паказчыкі. Калі ў 1945 – 1946 гадах у БССР працавалі 2503 клубныя ўстановы і 2314 сельскіх бібліятэк, то ў 1955 – 1956 гадах адпаведна 5031 і 7385 [7, с. 324, 339; 8, с. 418]. Аднак у пасляваенныя гады культурныя ўстановы развіваліся вельмі марудна.

Поспехі пасляваеннага культурнага будаўніцтва стрымліваліся з прычыны слабасці ўласнай матэрыяльнай і фінансавай базы калгасаў і саўгасаў, на якія ўскладвалася вырашэнне аднаўленчых задач. На развіццё культурна-асветнай работы ў беларускай вёсцы негатыўна ўплывала і тое, што мясцовыя ўлады часта

пакідалі па-за ўвагай факты выкарыстання памяшканняў і будынкаў культурна-асветных устаноў не па прызначэнні. Такія з’явы мелі месца ва ўсіх рэгіёнах Беларусі. У 1947 годзе памяшканні Макрыцкай хаты-чытальні Петрыкаўскага, Юравіцкага, Запольскага сельскіх клубаў, клубаў калгасаў імя Молатава і “Новы быт” Калінкавіцкага і шэрага культурных устаноў Хойніцкага раёна Палескай вобласці выкарыстоўваліся пад канюшні [9, арк. 182]. Выкарыстанне памяшканняў культурна-асветных устаноў у беларускай вёсцы для патрэб калгасаў і саўгасаў было характэрным і ў 1950-я гады ў Гродзенскай, Гомельскай, Віцебскай і іншых абласцях БССР. Да таго ж адноўлены і пабудаваны пасля вайны культурна-асветныя ўстановы на працягу года працавалі з вялікімі перапынкамі: свае ўмовы дыктавалі сельскагаспадарчыя кампаніі. Па распараджэннях раённага, а часам і мясцовага кіраўніцтва работнікі хат-чытальняў, бібліятэк і клубаў пераводзіліся непасрэдна на калгаснае поле ці ферму, камандзіраваліся для агітацыйнай работы на леса- і торфяных тоўкі.

У пасляваенныя гады з мэтай шырокага разгортвання палітмасавай работы і актывізацыі культурнага жыцця калгаснага сялянства, добраўпарадкавання аб’ектаў культуры паміж культурна-асветнымі ўстановамі было арганізавана сацыялістычнае спаборніцтва. У 1946 – 1947 гадах ЦК КП(б) і Савета Міністраў БССР зацвердзілі палажэнне аб пераходным Чырвоным сцягу, граматах і грашовых прэміях для пераможцаў у сацыялістычным спаборніцтве сярод клубных устаноў, масавых бібліятэк і калектываў мастацкай самадзейнасці БССР. Умовамі спаборніцтва прадугледжвалася выдзяляць грашовыя прэміі на індывідуальнае прэміраванне работнікаў (50 – 60 %) і фінансаванне мерапрыемстваў па паляпшэнні работы клубных устаноў. Вынікі спаборніцтва падводзіліся штоквартальна [5, арк. 492]. Сведчанне таму – загад № 7 Камітэта па справах культурна-асветных устаноў пры Савеце Міністраў БССР ад 13 студзеня 1947 года “Об итогах социалистического соревнования работников культпросветучреждений БССР за 4 квартал 1946 г.”, па якім прысуджаліся пераходны Чырвоны сцяг і першая прэмія ў памеры 6 тыс. руб. Крытышынскай хаце-чытальні Іванаўскага раёна Пінскай вобласці [9, арк. 3]. Удзел і перамога ў сацыялістычным спаборніцтве давалі магчымасць культурна-асветным установам развівацца (папаўняць матэрыяльна-тэхнічную базу, набываць неабходны інвентар, уладкоўваць тэрыторыю) і з’яўляліся добрым фінансавым стымулам для ўсіх работнікаў.

У першыя пасляваенныя гады матэрыяльная база хат-чытальняў, бібліятэк і клубаў аднаўлялася і развівалася як праз дзяржаўнае фінансаванне, так і праз фонды культуры калгасаў і саўгасаў. На культурнае будаўніцтва і культурна-масавую работу ў сельскай мясцовасці штогод асігнаўвалася толькі каля 6 – 7 млн. руб., што з’яўлялася недастатковым [10, с. 196]. Загадчык Віцебскага абласнога аддзела культурна-асветнай работы ў адной са справаздач адзначыў, што ў 1949 годзе на 239 хат-чытальняў было асігнана ўсяго 10 тыс. руб. (па сутнасці, іх хапіла на аднаўленне толькі адной хаты-чытальні, хаця ў той час хуткага рамонту патрабавалі 37 устаноў) [11, арк. 49]. Нават у 1954 годзе на набывццё мэблі і культурнага інвентару ў сярэднім на кожны раён Гомельскай вобласці было выдзелена толькі па 3 тыс. руб., што недастаткова [12, арк. 4]. Фінансвае становішча сельскіх культурных устаноў пасля вайны ўскладнялася тым, што асігнаваныя для іх патрэб грашовыя сродкі сельсаветы часта затрымлівалі альбо расходавалі з іншымі мэтамі. Зафіксаваны выпадкі, калі гаспадары ўласных дамоў, у якіх знаходзіліся хаты-чытальні і за якія сельсаветы не выплачвалі арэндную плату, адмаўлялі ў далейшым іх утрыманні.

У сувязі з тым, што на капітальны і бягучы рамонт ўстаноў культуры і арганізацыю падпіскі перыядычных выданняў сродкі не выдзяляліся, кіраўнікі бібліятэк і клубаў, з аднаго боку, былі вымушаны самавольна выкарыстоўваць на гэтыя патрэбы грошы, якія былі асігнаны на набывццё кніг; з другога – знаходзячыся ў складаным фінансавым становішчы, загадчыкі і дырэктары сельскіх устаноў культуры шукалі дадатковыя сродкі на іх утрыманне. Рабілася гэта праз арганізацыю платных вечароў мастацкай самадзейнасці, правядзенне святаў, танцаў, гэта значыць праз “арганізацыю платных паслуг” [13, арк. 6; 14, арк. 3].

У пасляваенны перыяд сельскія ўстановы культуры адчувалі цяжкасці з камплектаваннем літаратуры – іх кніжны фонд павялічваўся марудна. Да таго ж бібліятэчныя калектары часта высылалі літаратуру без уліку патрэб бібліятэк. Менавіта таму ў сельскіх бібліятэках Гомельскай, Магілёўскай, Брэсцкай, Мінскай абласцей адсутнічала найноўшая літаратура па грамадска-палітычнай, сельскагаспадарчай і навуковай тэматыцы. У Колкінскай сельскай бібліятэцы Клецкага раёна Мінскай вобласці было на ўліку 1409 экзэмпляраў кніг, з іх толькі 4 па навуковай тэматыцы і 45 па сельскагаспадарчай. У Ятвязскай сельскай бібліятэцы Гарадзішчанскага раёна Брэсцкай вобласці (фонд 963 экзэмпляры) не было ні адной кнігі па навуковай тэматыцы [15, арк. 55]. Не лепш выглядала справа з выкупам літаратуры для бібліятэк, якую праводзілі Дзяржфонд і органы “Саюздруку”: кнігі альбо не выкупляліся і іх адпраўлялі на кніжныя базы, альбо набывтая літаратура выкарыстоўвалася не па прызначэнні і часта знішчалася. У той жа час у рабоце з кнігай было шмат і станоўчых момантаў. Адным з іх стала павелічэнне кніжнага фонду сельскіх бібліятэк за кошт кніг, сабраных у гарадскога насельніцтва. Да сярэдзіны 1950-х гадоў у 7385 сельскіх бібліятэках налічвалася 9877 тыс. кніг, што на адну бібліятэку складала прыкладна 1337 экзэмпляраў [16, с. 469].

У абавязкі бібліятэкараў і загадчыкаў хат-чытальняў уваходзіла не толькі выдача кніг, але і арганізацыя шматпланавай работы з чытачамі: прапаганда мастацкай, навуковай і грамадска-палітычнай літаратуры, правядзенне літаратурных вечароў, выстаў, чытацкіх канферэнцый па творах, дапамога чытачам арыентавацца ў літаратурных навінах. З мэтай лепшага абслугоўвання сельскага насельніцтва практыкавалася арганізацыя бібліятэк-перасовак, разнос і перасылка кніг чытачам па пошце. З павелічэннем да сярэдзіны 1950-х гадоў колькасці бібліятэк і клубаў перавага стала аддавацца стацыянарным формам работы.

У пасляваенныя гады большасць чытачоў сельскіх бібліятэк складалі дзеці да 16 гадоў, а значыць, вялікім попытам карысталіся кнігі дзіцячай, гістарычнай, прыгодніцкай тэматыкі. У 1946 годзе ў Магільскай сельскай бібліятэцы Віцебскага раёна Віцебскай вобласці 77 % чытачоў складалі дзеці. Таму больш за палову кнігавыдач было звязана з чытаннем мастацкай і дзіцячай літаратуры [17, арк. 128].

Найважнейшым накірункам у культурным будаўніцтве пасляваеннай вёскі было забеспячэнне культурна-асветных устаноў кваліфікаванымі кадрамі. Шмат якія з устаноў не працавалі менавіта з прычыны адсутнасці работнікаў. Да таго ж у першыя пасляваенныя гады большасць з іх не мела спачатку не толькі спецыяльнай падрыхтоўкі, але і агульнай сярэдняй адукацыі. У 1947 годзе з 240 загадчыкаў хат-чытальняў Гомельскай вобласці сярэдняю адукацыю мелі толькі 30 чалавек. У ходзе праверкі выканання Пастановы Маладзечанскага АК КП(б)Б ад 26 мая 1948 года “О состоянии работы культпросвет-учреждений области” камісія абкама партыі сумесна з абласным аддзелам культурна-асветных устаноў прыняла рашэнне аб неабходнасці замены 110 загадчыкаў хат-чытальняў, 2 загадчыкаў райкультасвет-устаноў, 4 бібліятэкараў, 4 дырэктараў РДК, 4 дырэктараў СДК і інш., бо яны не адпавядалі патрабаванням для працы ў культурных установах [18, арк. 1].

Кіраўніцтва органамі культуры прымала неабходныя меры па накіраванні здольнай моладзі на вучобу ў вышэйшыя і сярэднія спецыяльныя ўстановы культуры і бібліятэчнай справы, у тым ліку ва Усеаюзны інстытут павышэння кваліфікацыі кіруючых палітасветработнікаў, Маскоўскі і Ленінградскі бібліятэчны інстытуты, культасветвучылішчы ў Магілёве і Гродна. Галоўнай масавай формай падрыхтоўкі спецыялістаў у галіне культуры БССР пасля вайны была курсавая сістэма. Так, пры Магілёўскім культасветвучылішчы пачынаючы з 1947 года дзейнічалі шасцімесячныя курсы падрыхтоўкі работнікаў хат-чытальняў, раённых і сельскіх клубаў рэспублікі, а ва ўсіх астатніх абласных цэнтрах павінны былі праводзіцца месячныя курсы. Аднак з прычыны адсутнасці сродкаў у пасляваенны перыяд такія курсы часта замяняліся кароткатэрміновымі семінарамі.

Непадрыхтаванасць многіх работнікаў культуры да працы і цяжкае матэрыяльнае становішча ў першыя пасляваенныя гады выклікалі хуткую зменнасць кадраў, што адмоўна адбівалася на іх дзейнасці. Нават на пачатак 1950-х гадоў большасць работнікаў культуры Гомельскай вобласці працавала па 4 – 5 месяцаў, з іх ніхто не меў сярэдняй адукацыі і нідзе не вучыўся, за 9 месяцаў 1952 года ў гэтай вобласці змяніўся 81 загадчык хат-чытальняў, а ў Кармянскім, Уваравіцкім раёнах гэтай вобласці па 7 – 8 чалавек ва ўстановах культуры [19, арк. 208]. На працу ў культурна-асветныя ўстановы іншы раз назначаліся выпадковыя асобы, якія нават не ведалі, у чым будучы заключацца іх абавязкі. Праблема камплектавання сельскіх культурна-асветных устаноў кваліфікаванымі кадрамі заставалася актуальнай на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў.

Пэўную дапамогу сельскім установам культуры аказвалі бібліятэкі абласных і раённых цэнтраў, якія ў адрас бібліятэк сельскай мясцовасці высылалі рэкамендаваныя спісы літаратуры для правядзення мерапрыемстваў па актуальнай тэматыцы, выязджалі спецыялісты, якія праводзілі гутаркі пра працу з кнігай, захаванне і ўлік кніжнага фонду, аказвалі іншую метадычную дапамогу. Станоўчую ролю ў арганізацыі бібліятэчнай справы адыгралі рэдакцыі часопісаў “Библиотекарь” і “Культурно-просветительная работа”. На старонках часопісаў друкаваліся парады па стварэнні інвентарных запісаў кніг і каталога, правядзенні гутарак па прачытанай кнізе, арганізацыі літаратурных вечарын, рэкамендацыі па афармленні сцэны ў сельскім клубе, парады па правядзенні канцэрта ці спектакля, падрыхтоўцы афішы, насценгазеты, баявога лістка, плаката ці лозунга. У дапамогу работнікам культуры друкаваліся сцэнарыі аднаактавых п’ес для драматычных гурткоў, песні для харавых і ноты для музычных калектываў.

У пасляваенныя гады значная ўвага хат-чытальняў і бібліятэк адводзілася тлумачэнню палітычных падзей, прапагандзе сельскагаспадарчых ведаў. Формы і метады працы былі дастаткова разнастайнымі, у залежнасці ад сезоннасці сельскагаспадарчых работ. Масавыя формы работы ва ўстановах культуры характэрны для познеасенняга, зімовага і ранневеснавага перыядаў. З пачаткам веснавых палявых работ, летам і пры ўборцы ўраджаю агітацыйна-растлумачальная работа пераносілася ў поле ці на ферму. Бібліятэчны актыў (а яго складалі, галоўным чынам, камсамольцы) праводзілі палітінфармацыі, тэмы якіх былі рознымі – ад пастаноў і рашэнняў партыі да гутарак пра будучую сяўбу, рамонт інвентару, нарыхтоўку насення. У першыя пасляваенныя гады актыў культурна-асветных устаноў асабістым прыкладам агітаваў моладзь вёскі і калгаснікаў да працы дзеля хуткага аднаўлення гаспадаркі, паляпшэння санітарнага стану месцаў пражывання, правядзення пасяўных і ўборачных кампаній. Важным накірункам у лекцыйнай прапагандзе было распаўсюджванне сельскагаспадарчых ведаў. Пры культурных установах ствараліся агразаахнічныя гурткі, у якіх сяляне вывучалі асновы земляробства, заахніі і перадавыя метады працы. Прапаганда асноў эканамічных ведаў дапамагала калгаснікам не толькі ўбачыць і выявіць недахопы ў гаспадарчай дзейнасці, але і шукаць меры барацьбы з ёй. У Віцебскай вобласці на працягу сакавіка – мая 1947 года былі створаны 72 агразаахнічныя гурткі, у якіх навучалася 1500 чалавек. У хатах-чытальнях, сельскіх бібліятэках за 3 месяцы было праведзена 758 дакладаў і лекцый, 1620 гутарак, 5100 гучных чытанняў, 710 калектывных радыёслуханняў, зроблена 200 выездаў мастацкіх агітбрыгад [9, арк. 512].

Знаёмства з эканамічнай навукай падштурхоўвала многіх калгаснікаў да пошукаў рэзерваў эканоміі, зніжэння працоўных затрат, росту прыбыткаў у сваіх гаспадарках. Паказчыкам узрослага ўзроўню эканамічнай адукаванасці, пашырэння светаўспрымання калгаснікаў з’яўлялася шырокае распаўсюджванне пе-

радавога вопыту ў сельскай гаспадарцы праз тэматычныя сустрэчы па абмену ведамі, вечары па прафесіях, а таксама пасвячэння ў хлебаробы, конкурсы маладых механізатараў, жывёлаводаў. З гэтай больш шырокай агразаагэнічнай прапаганды ў сельскія бібліятэкі дасылалася сельскагаспадарчая літаратура. Такія мерапрыемствы праводзіліся і ў 1950-я гады. У Брэсцкай вобласці ў 1955 годзе было прадэманстравана 3230 кінасеансаў на сельскагаспадарчыя тэмы, праведзена 286 вечароў і 87 сустрэч з перадавікамі гаспадарак; было створана 138 агранамічных і заагэнічных гурткоў [20, арк. 16].

Перад працаўнікамі калгасаў і саўгасаў у перыяд сяўбы і ўборкі ўраджаю выступалі агітацыйныя брыгады і калектывы сельскіх, раённых і абласных культурна-асветных устаноў, якія разам з канцэртным абслугоўваннем праводзілі значную агітацыйна-масавую і культурную работу. Важнай часткай іх працы былі лекцыі і гутаркі на палітычныя і навуковыя тэмы, выпуск насценгазет і “баявых лісткоў”.

На першае месца ў дзейнасці культурных устаноў у пасляваенныя гады ставілася прапаганда палітычных і навуковых ведаў, у той час праблемам эстэтычнага выхавання сельскіх жыхароў увагі ўдзялялася недастаткова. Магчыма, таму насельніцтва дрэнна наведвала культурна-асветныя ўстановы. У 1945 годзе ў Латыгольскую хату-чытальню Сенненскага раёна Віцебскай вобласці моладзь прыходзіла рэдка, пры гэтым “старшыня сельсавета ніякай увагі рабоце хаты-чытальні не ўдзяляў” [21, арк. 30]. Ганкавіцкую хату-чытальню Бешанковіцкага раёна гэтай вобласці працоўныя наведвалі не як культурную ўстанову, а як сельсавет па службовых пытаннях [22, арк. 657]. Займацца іншымі справамі сельскім жыхарам перашкаджала занятасць цэлы дзень на працы ў калгасе і ў хатняй гаспадарцы. Былі і іншыя прычыны ігнаравання культурна-асветных устаноў. Па ўспамінах Т.А. Захарчук, загадчыцы Паршавіцкай хаты-чытальні Пінскага раёна Пінскай вобласці, у 1945 – 1946 гадах “людзі абыходзілі сельсавет, таму што баяліся то вызву, то канфіскацыі, то яшчэ якога “хапуна””, “толькі адзін стары калі-некалі заходзіў пачытаць газеты і ўсё сварыўся з загадчыцай і яе сяброўкамі, якія рэдка, але ж бавілі час у хаце-чытальні, асабліва, калі былі рэлігійныя святы і дома не было працы” [23, с. 75]. У пасляваенныя гады сельскае насельніцтва ўспрымала культурна-асветныя ўстановы як палітычныя і службовыя ўстановы, якія праводзілі ўсе дзяржаўныя мерапрыемствы (выконвалі даручэнні кіраўніцтваў сельсавета, калгаса, партыйных органаў). Таму прыцягнуць увагу вяскоўцаў работнікам культурных устаноў было цяжка. Да таго ж праца ў калгасе і ва ўласнай гаспадарцы, аддаленасць культурнай установы ад месца пражывання, іншыя заняткі не дазвалялі наведваць хаты-чытальні, бібліятэкі і клубы часта. У заходнебеларускай вёсцы новую савецкую культуру сяляне старэйшага ўзросту ўспрымалі не так хутка. Таму работнікі культурна-асветных устаноў імкнуліся ў першую чаргу абаперціся на моладзь, якая хутчэй прымала ўсё новае.

Аналіз архіўных дакументаў дазваляе зрабіць вывад, што найлепшых поспехаў у працы дабіваліся менавіта тыя работнікі культуры, якія абапіраліся на шырокае кола вясковых актывістаў. Найлепшай у Лёзненскім раёне лічылася хата-чытальня ў в. Чарнаручча. Яе поспехі тлумачыліся, па-першае, ініцыятыўнасцю, прагнасцю да ўсяго новага загадчыцы-камсамолкі, па-другое, зацікаўленасцю яе працай з боку сельсавета, па-трэцяе, арганізацыяй у бібліятэцы моцнага актыву сельскай інтэлігенцыі [5, арк. 26]. Звернемся да практыкі работы культурна-асветных устаноў Высокаўскага раёна Брэсцкай вобласці. У перыяд нарыхтоўчай кампаніі 1945 года яны правялі каля 1000 гутарак і дакладаў сярод калгаснікаў, чым паспрыялі выхаду раёна на першае ў вобласці месца па хлебанарыхтоўках [24, арк. 33]. У 1946 годзе загадчык Валнянскай хаты-чытальні Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці К.М. Балдакоў у перыяд леса-нарыхтоўчай кампаніі кіраваў лесарубамі, а ў час веснавой сяўбы арганізаваў “вспашку землі вдовам, которые не имели лошадей” [25, арк. 2].

Дзейнасць культурна-асветных устаноў не абмяжоўвалася правядзеннем мерапрыемстваў толькі ў час сельскагаспадарчых кампаній. Важным накірункам іх работы з’яўлялася правядзенне выбараў у Вярхоўны Савет СССР, Вярхоўны Савет БССР і мясцовыя Саветы, што было даволі адказнай справай для пасляваеннага часу. Актывная праца хат-чытальняў і бібліятэк у час правядзення выбарчай кампаніі ў Гомельскай, Магілёўскай, Мінскай, Полацкай абласцях БССР адлюстравана ў архіўных дакументах.

У час вайны дзяржава палепшыла свае адносіны з канфесіямі. Перыяд з 1944 і да канца 1953 года можна ахарактарызаваць як час адносна лаяльных адносін да царквы [26, арк. 16]. Але працягвалася і атэістычная прапаганда. Згодна з Пастановай ЦК УКП(б) ад 27 верасня 1944 года “Об организации научно-просветительской пропаганды” [27, с. 521 – 523], кожны РК КП(б)Б, аддзелы агітацыі і прапаганды райкомаў КП(б)Б накіроўвалі ў вёску дакладчыкаў і агітатараў з лекцыямі і дакладамі на атэістычныя тэмы. Лекцыі такога кшталту абапіраліся на навуковыя даследаванні, раскрывалі слухачам сутнасць тэорый пра паходжанне Сонечнай сістэмы, вучэнне Дарвіна, пра жыццё на іншых планетах, здаровы лад жыцця.

Сельскае насельніцтва, асабліва ў заходніх раёнах Беларусі, хоць і наведвала такія лекцыі і гутаркі, усё ж працягвала прытрымлівацца традыцый і выконваць усе царкоўныя абрады. Зафіксавана такое выказванне: “научно-просветительная работа среди населения будет проводиться и в дальнейшем, мы, старики, ходили и будем ходить в церковь, нас никто не переубедит, пусть эту работу проводят среди молодежи” [28, арк. 133]. Аднак пачынаючы з 1950-х гадоў назіраецца прыпыненне росту колькасці цэркваў і касцёлаў і нават паступовае іх змяншэнне [29, арк. 16].

Пасля смерці І. Сталіна адносіны да царквы былі няўстойлівымі. Спачатку была прынята рэзка антырэлігійная Пастанова ЦК КПСС ад 7 ліпеня 1954 года “О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения” [27, с. 428 – 432], а затым другая ад 10 лістапада 1954 года “Об ошибках

в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения” [27, с. 446 – 450], дзе адзначалася недапушчальнай знявага пачуццяў вернікаў, прымяненне адміністрацыйных мер супраць святароў і веруючага насельніцтва, незаконнае закрыццё храмаў, забарона выконваць богаслужэнні. На месцах гэта паста нова прывяла да аслаблення антырэлігійнай прапаганды і нават да павелічэння царкоўных абрадаў як у горадзе, так і ў сельскай мясцовасці. У якасці прыкладу можна прывесці абмеркаванне гэтай пастановы ў Гомельскай вобласці, дзе было адзначана, што сельскае насельніцтва прад’яўляе вялікія патрабаванні да культурна-асветнай работы, аднак “культура работа у нас запушчана”, “поэтому следует не ругать молодежь за то, что она посещает секты, церковь, а улучшить среди неё воспитательную работу, вовлечь ее в кружки художественной самодеятельности” [30, арк. 68].

Яшчэ адным накірункам дзейнасці сельскіх хат-чытальняў і бібліятэк стала культурна-масавая работа: прапаганда лепшых дасягненняў савецкай культуры, арганізацыя канцэртаў, развіццё бібліятэчнай справы, стварэнне ўмоў для рэалізацыі калгаснікамі сваіх культурных запатрабаванняў праз арганізацыю гурткоў мастацкай самадзейнасці, якія ствараліся з улікам інтарэсаў калгаснікаў. Так, заняткі ў гуртках, як і ўся клубная работа, праводзіліся бясплатна, іх асноўнай мэтай было больш поўнае задавальненне запатрабаванняў сельскіх жыхароў, арганізацыя іх вольнага часу. Менавіта гурткі мастацкай самадзейнасці былі папулярнымі не толькі сярод сельскай моладзі, але і сярод людзей сталага ўзросту. У 1946 годзе ў БССР у сельскіх самадзейных гуртках удзельнічала 35 тыс. чалавек [13, арк. 527]. З рэгіёнаў рэспублікі выдзелім Віцебскую вобласць. Вынікі агляду мастацкай самадзейнасці, праведзенага ў 1949 годзе ў вобласці, паказалі, што ў Бешанковіцкім, Сіроцінскім, Талачынскім і іншых раёнах дастаткова сур’ёзна займаліся развіццём мастацкай самадзейнасці.

Рэалізацыі творчых здольнасцей сельскіх жыхароў у сярэдзіне 1940-х – пачатку 1950-х гадоў садзейнічалі абласныя і раённыя агляды мастацкай самадзейнасці. Так, у рэспубліканскім аглядзе мастацкай самадзейнасці ў 1955 годзе ўдзельнічала 2768 харавых, 1446 танцавальных, 2821 драматычных, 489 музычных калектываў сельскай мастацкай самадзейнасці [31, арк. 91]. У пасляваенныя гады многія самадзейныя мастацкія калектывы падымаліся да вяршынь прафесійнага майстэрства. Папулярнымі ў насельніцтва, вядомымі ў краіне і за мяжой, былі: харавыя калектывы в. Вялікае Падлессе Ляхавіцкага раёна Баранавіцкай вобласці, якім кіраваў Г.І. Цітовіч; хор в. Азершчына Рэчыцкага (кіраўнік Т.К. Лапаціна); Хойніцкі хор (кіраўнік І. Буцько) Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці; Юравіцкі пад кіраўніцтвам М. Дробніцы і М. Юшкевіч Калінкавіцкага раёна Палескай вобласці; Бялыніцкі хор (Мельнікава) Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці; хор калгаса імя Кірава (Якімовіч) Слуцкага раёна Бабруйскай вобласці; Лунінецкі хор (Бэсан) Лунінецкага раёна; Ганцавіцкі харавы калектыв (Н. Чапчыц) Ганцавіцкага раёна Пінскай абласцей.

У якасці абагульнення спашлёмся на вытрымкі аднаго з дакументаў: “колхозный строй изменил не только труд, но и отдых молодежи”, “юноши и девушки проводят его весело и культурно, развивая свои таланты и способности” [32, арк. 10]. Паступова сельскае насельніцтва, асабліва моладзь, становілася не толькі глядачом, але і ўдзельнікам мастацкай самадзейнасці.

Нягледзячы на агульныя поспехі, стан мастацкай самадзейнасці ў шэрагу рэгіёнаў не адпавядаў прад’яўляемым патрабаванням, да працы ў гуртках рэдка прыцягваліся калгаснікі старэйшага ўзросту, шмат якія харавыя калектывы не мелі мужчынскіх галасоў, частка гурткоў стваралася ў час чарговых аглядаў і прыпыняла працу адразу пасля іх. Тым не менш да канца чацвёртай пяцігодкі ў клубных установах Міністэрства культуры БССР налічвалася больш 6,5 тыс. самадзейных калектываў, актыўнымі ўдзельнікамі якіх былі каля 80 тыс. чалавек [28, арк. 527]. Што тычыцца заходнебеларускай вёскі, то там сярод насельніцтва назіраліся даволі стрыманыя, у шэрагу выпадкаў пасіўныя адносіны да культурных пераўтварэнняў. Паказальным з’яўляецца ліст ад моладзі Блажскага сельсавета Відзскага раёна Полацкай вобласці, напісаны ў 1946 года: “Зачем вы (агіткаллектывы – *аўт.*) сегодня приезжали к нам. Вы только смешите людей. Постановками теперь уже никто не интересуется и, пожалуй, что больше сюда не показывайтесь”, адзначалася, што “если ещё поедете, то выскочите через окно”, “в нашей стране большевики довели уже до голода, давно царствовавшего в СССР”, “наша страна никогда не признает Советской власти...” [33, арк. 6]. З цягам часу сітуацыя ў заходніх абласцях БССР мянялася да лепшага.

Працаваць культурна-асветным установам у заходнебеларускай вёсцы было вельмі складана з прычыны дзейнасці шматлікіх узброеных бандфарміраванняў. Захавалася шмат дакументаў, якія сведчаць пра частыя напады бандытаў на ўстановы культуры, знішчэнне кніг, культурнага інвентару, падпальванне культурна-асветных устаноў і нават фізічныя расправы. Ноччу 3 чэрвеня 1945 года ў в. Прывалкі Гродзенскага раёна Гродзенскай вобласці бандыты забілі старшыню сельсавета, загадчыка хаты-чытальні, паштальона, дэпутата і 2-х актывістаў сельсавета [34, арк. 15]. Актыўна распаўсюджваліся чуткі, што “тут будзе Польшча”, “не трэба ісці ў армію”, “не трэба здаваць хлеб” і інш. [35, арк. 17]. Партыйныя і савецкія органы ўлады прымалі меры, каб абараніць насельніцтва заходнебеларускіх вёсак ад польскіх “партызанскіх” атрадаў.

Заклучэнне. На тэрыторыі Беларусі за кароткі час была адноўлена і значна пашырана сетка сельскіх культурна-асветных устаноў, умацавана іх матэрыяльна-тэхнічная база. Аднаўленню і развіццю бібліятэчнай справы спрыялі ініцыятыўнае будаўніцтва і дзяржаўныя асігнаванні. Калі адразу пасля вайны галоўную ролю пры правядзенні культурна-асветнай работы адыгрывалі хаты-чытальні і бібліятэкі, пазней значную ўвагу ўдзялялі развіццю сельскіх клубаў.

У разглядаемы перыяд у працы хат-чытальняў і бібліятэк галоўную ролю адыграла ідэалагічная, палітычная, антырэлігійная прапаганда, арганізацыя імі выбараў у Вярхоўны Савет СССР, Вярхоўны Савет БССР і мясцовыя Саветы. Другім накірункам была культурна-масавая работа. Культурна-асветныя ўстановы займаліся арганізацыяй мастацкай самадзейнасці, стварэннем харавых, танцавальных, музычных, тэатральных калектываў. Формы работы культурна-асветных устаноў былі рознымі: ад лекцый, дакладаў, заняткаў, гутарак да сустрэч з перадавікамі сельскай гаспадаркі, артыстамі і музыкантамі. Характэрнай асаблівасцю ацэнкі працы культурна-асветных устаноў з боку партыйна-дзяржаўнага апарату для гэтага перыяду з'яўляліся не ўзровень і якасць культурнай работы, а актыўны ўдзел у выкананні розных відаў дзяржаўных заданняў (выкананне хлеба- і лесанарыхтовак).

Найбольш сістэмнай культурна-асветная работа становіцца з канца 1940-х гадоў, калі абкомы і райкомы КПБ, райвыканкомы і раённыя Саветы народных дэпутатаў, райкомы ЛКСМБ сталі рэгулярна вылучаць стан культурна-асветнай работы і больш прадметна аказваць дапамогу загадчыкам хат-чытальняў, бібліятэк, клубаў. Адназначна ўзрастае роля культурнай работы ў беларускай вёсцы. Паспехі залежылі ад ініцыятыўнасці і самастойнасці работнікаў культуры, падтрымкі сельсавета і наяўнасці моцнага актыву сельскай інтэлігенцыі.

Стрымлівала развіццё культурна-масавай работы недастатковае фінансаванне культурна-асветных устаноў, недахоп кадраў, частая зменнасць і нізкі кваліфікацыйны ўзровень часткі работнікаў культуры. Рэштковы прынцып фінансавання хат-чытальняў, бібліятэк, клубаў прыводзіў да таго, што ў беларускай вёсцы на працягу першага пасляваеннага дзесяцігоддзя не хапала самага неабходнага для развіцця культурнага ўзроўню сельскага насельніцтва: кніг, газет, часопісаў, радыёпрыёмнікаў, кінаапаратуры. Да прыкладу, калі ў 1940 годзе ў сельскай мясцовасці на 100 чалавек прыходзіліся 23 кнігі і часопісы, то ў 1950 годзе – 47 (у горадзе ў 2 разы больш). Нізкі ўзровень культурна-асветнай работы ў сельскай мясцовасці не адпавядаў узрослым патрабаванням моладзі, якая шукала магчымасці для развіцця сваіх здольнасцей у горадзе і з'язджала з вёскі.

Шмат цяжкасцей прыйшлося пераадолець у заходніх абласцях БССР, дзе насельніцтва даволі насяражана адносілася да мерапрыемстваў Савецкай улады, у прыватнасці да стварэння калгасаў. Савецкі тып культуры прыжываўся вельмі складана, захоўваўся значны ўплыў царквы. Значная частка людзей сталага ўзросту захоўвала прывычныя нормы традыцыйнай культуры, лад жыцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Хроника важнейших событий истории Коммунистической партии Белоруссии / Г.Г. Белькевич [и др.]; Ин-т истории партии при ЦК КПБ – филиал института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Минск: Беларусь, 1980. – Ч. 3 (июнь 1941 – 1965 гг.). – 472 с.
2. Лукашев, С.А. Идеологическая работа Компартии Белоруссии в послевоенный период (1946 – 1958) / С.А. Лукашев. – Минск: “Беларусь”, 1979. – 238 с.
3. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: 1917 – 1967 гг.: сб. док. за 50 лет: в 5-ти т. / сост.: К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. Т. 3. – М.: Политиздат, 1967 – 1968. – 751 с.
4. Культурно-просветительная работа (1946 г.) // Нацыянальны архіў Рэсп. Беларусь (НАРБ). – Фонд 4. – Воп. 47. – Спр. 70.
5. Директивные указания (1946 г.) // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 2806. – Воп. 1. – Спр. 8.
6. Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при СМ СССР Гомельского областного отдела культурно-просветительных учреждений (1944 – 1950 гг.) // Дзярж. архіў Гомельскай вобласці. – Фонд 1712. – Воп. 1. – Спр. 1.
7. Народное образование, наука и культура в СССР: стат. сб. / сост. Н.Я. Панферова. – М., 1977. – 448 с.
8. Народное хозяйство БССР: стат. сб.; ред.: П. Голубцова. – Минск: Гос. изд-во БССР. Ред. соц.-эконом. лит., 1963. – 511 с.
9. Постановления и решения за 1947 год // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 2806. – Воп. 1. – Спр. 14.
10. Котаў, А.І. Некаторыя пытанні вырашэння жыллёвай праблемы ў пасляваеннай беларускай вёсцы (1945 – 1955) / А.І. Котаў // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэсп. Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы): усебеларус. канф. гісторыкаў, Мінск, 3 – 5 лют. 1994 г.: у 2-х ч.; Гістарычны фак. БДУ; Ін-т гісторыі АН Беларусі; рэдкал.: М.П. Касцюк (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – Ч. 1: Гісторыя Беларусі. – С. 225 – 230.
11. Планы и годовые отчеты областного отдела за 1948 год // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 2806. – Воп. 1. – Спр. 20.
12. Отчет о работе клубных культурно-просветительных учреждений Гродненской области Управления культуры М-ва культуры БССР за 1954 год // НАРБ. – Фонд 974. – Воп. 2. – Спр. 5.
13. Отдел культурно-просветительных учреждений Несвижского района. Приказы Барановичского отдела культурно-просветительных учреждений (1952 г.) // Дзярж. архіў Мінскай вобласці. – Фонд 2937. – Воп. 1. – Спр. 24.

14. Приказы Барановичского отдела культурно-просветительных учреждений за 1948 г. // Дзярж. архіў Мінскай вобласці. – Фонд 2937. – Воп. 1. – Спр. 4.
15. Министерство культуры БССР (1953 г.) // НАРБ. – Фонд 974. – Воп. 2. – Спр. 1.
16. Народное хозяйство БССР в 1968 г.: стат. сб. / отв. за вып. Т.М. Антонова. – Минск: Изд-во “Статистика”, Беларус. отделение, 1969. – 535 с.
17. Годовые отчеты районных отделов культуры за 1946 год // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 2806. – Воп. 1. – Спр. 11.
18. Дело № 27. Справки о состоянии кадров культурно-просветительных учреждений и организации работы (1948 г.) // Дзярж. архіў Мінскай вобласці. – Фонд 4629. – Воп. 8. – Спр. 76.
19. Дело № 216 (1952 – 1953 гг.) // Дзярж. архіў грамадскіх аб’яднанняў Гомельскай вобласці. – Фонд 144. – Воп. 7. – Спр. 216.
20. Текстовые отчеты школ за 1952/1953 учебный год по Браславскому районному отделу народного образования // Занальны дзярж. архіў у г. Глыбокае. – Фонд 671. – Воп. 1. – Спр. 60.
21. Докладные записки райкомов, горкомов КП(б)Б и обкома ЛКСМБ, обкома КП(б)Б (03.01.1945 – 30.06.1945) // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 361.
22. Материалы проверки культпросветучреждений (1949 г.) // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 2806. – Воп. 1. – Спр. 37.
23. Бяспалая, М.А. “...а ногі ставяць на сядзенні” / М.А. Бяспалая // Беларуская мінуўшчына. – 1997. – № 4. – С. 74 – 76.
24. Копия письма т. Сталину И.В. по вопросу о мероприятиях по восстановлению и строительству жилых домов колхозников, производственных построек и культурно-бытовых зданий в селах Белорусской ССР (1945 г.) // Дзярж. архіў Брэсцкай вобласці. – Фонд 1. – Воп. 2. – Спр. 45.
25. Докладные записки, справки о работе культурно-просветительных учреждений и состоянии кинофикации // Дзярж. архіў грамадскіх аб’яднанняў Гродзенскай вобласці. – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 2289.
26. Отчеты о работе Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по Витебской области (07.02.1948 – 13.01.1949) // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 4131. – Воп. 1. – Спр. 4.
27. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986) / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М.: Политиздат, 1983 – 1989. – Т. 8. 1946 – 1955 / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 9 изд., доп. и испр. – 1985. – 542 с.
28. Планы и годовые отчеты областного отдела за 1948 г. // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 2806. – Воп. 1. – Спр. 20.
29. Отчеты о работе Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по Витебской области (07.02.1948 – 13.01.1949) // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 4131. – Воп. 1. – Спр. 4.
30. Гомельский областной комитет КПБ (1954 г.) // Дзярж. архіў грамадскіх аб’яднанняў Гомельскай вобласці. – Фонд 144. – Воп. 61. – Спр. 82.
31. Отчеты о работе библиотек Минской области за 1955 год // Дзярж. архіў Мінскай вобласці. – Фонд 2316. – Воп. 1. – Спр. 40.
32. Информационные отчеты и доклады по работе культурно-просветительных учреждений и институтов за 1950 г. // Дзярж. архіў Гродзенскай вобласці. – Фонд 838. – Воп. 1. – Спр. 19.
33. Докладные и информации. Особый сектор обкома КП(б)Б (1946 г.) // Дзярж. архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 10060. – Воп. 1. – Спр. 68.
34. Информации, сводки об активизации бандитских групп, о политическом настроении населения области // Дзярж. архіў грамадскіх аб’яднанняў Гродзенскай вобласці. – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 2261.
35. Справки и сведения по Молодечненской области (1944 – 1945) // Дзярж. архіў Мінскай вобласці. – Фонд 4629. – Воп. 3. – Спр. 3.

Паступіў 02.03.2012

RESTORATION AND DEVELOPMENT OF LIBRARY SCIENCE IN BELORUSSIAN VILLAGE (1944 – 1955)

N. YURGEVICH

The work of local authorities, state and party administrative bodies restoring the library science in Belorussian village in the first post-war years are being analyzed in the article. Restoring the izba-reading halls and libraries efforts, the resource base growth, participation in the state affairs, solving the personnel problems are described. The work of the izba-reading halls and libraries at the period was defined by ideological, political, anti-religious propaganda, the USSR Supreme Soviet, the BSSR Supreme Soviet, and local board elections organization.